

تفسیر تاریخی-تطبیقی «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» (احزاب: ۶)

علی احمد ناصح^۱ و سید محمد هادی حسینی نژاد^۲

^۱ استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه:

aa.naseh@qom.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده

مسئول). رایانامه: s.mohamad681012145@gmail.com

چکیده

عبارت «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ...» در آیه ششم سوره احزاب در طول تاریخ تفسیرهای گوناگونی یافته است. این پژوهش شش دیدگاه تاریخی درباره دلالت این آیه را بررسی می‌کند: (۱) برخی آن را ناسخ ارث بردن به واسطه هجرت و ایمان و دال بر ارث خویشاوندان دانسته‌اند؛ (۲) گروهی، بدون پذیرش نسخ، آیه را بیانگر ارث خویشاوندان و تبیین‌کننده مادر بودن همسران پیامبر تفسیر کرده‌اند؛ (۳) عده‌ای بر این باور رفته‌اند که آیه بر این دلالت دارد که یکی از شرایط جانشینی پیامبر قرابت با اوست؛ (۴) دیدگاهی دیگر شرایط جانشینی را ایمان، هجرت و قرابت می‌شمارد؛ (۵) برخی از آیه معنایی عام برداشت کرده‌اند که هم شامل ارث و هم شرایط جانشینی می‌شود؛ (۶) نظریه‌ای نیز آیه را، براساس دیدگاه استعمال لفظ در بیش از یک معنا، هم دال بر ارث و هم دال بر ولایت می‌داند. این پژوهش، با روش تفسیر تاریخی-تطبیقی، دیدگاه‌های مذکور را واکاوی کرده و با توجه به قرائن موجود، به این نتیجه رسیده دیدگاه ششم به واقعیت نزدیک‌تر است. کلیدواژگان: آیه اولوالارحام، احزاب: ۶، امامت در قرآن، ارث در قرآن، اهل بیت

مقاله پژوهشی

مقدمه

آیه ششم سوره احزاب به ولایت مطلق پیامبر اسلام بر نفوس مؤمنان و مقام ام‌المؤمنین بودن همسران ایشان اشاره دارد و در ادامه، ارث‌بری خویشاوندان از یکدیگر را بیان می‌کند: «الَّتِي أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أُولِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا». مسئله این پژوهش این است که آیا عبارت «أُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» در این آیه، علاوه بر موضوع ارث، بر ولایت اهل بیت دلالت دارد یا خیر؟ در این پژوهش، قصد بر آن است که با بررسی تاریخی و تطبیقی نظرات مفسران شیعه و سنی، به تحلیلی جامع دست یابیم و تفسیر معتبرتر و مستندتر را انتخاب کنیم.

تحلیل نظرات مفسران

تحلیل نظرات مفسران اهل سنت

در بررسی آرای مفسران اهل سنت، حتی در دوران معاصر، می‌توان مشاهده کرد که تفاوت‌چندانی با نظریات دوره‌های متقدمان وجود ندارد. این مفسران به‌طور عمده بخش مورد بحث از آیه را در معنای ارث خویشاوندان از یکدیگر تفسیر کرده و این آیه را ناسخ ارث بردن به واسطه مؤاخات و ایمان می‌دانند. این پیوستگی در تفسیر نشان می‌دهد که تفسیر سنتی در میان اهل سنت همچنان غالب است. البته، تعداد کمی از مفسران اهل سنت مانند فخر رازی تلاش کرده‌اند تا بین این بخش از آیه و بخش‌های دیگر آن ارتباط برقرار کنند و معنای گسترده‌تری را بیان کنند. برخی دیگر نیز معنای آیه را عام دانسته و علاوه بر ارث، مفاهیم دیگری را نیز شامل می‌دانند، اما این دیدگاه‌ها در میان اهل سنت چندان رایج نیست.

تحلیل نظرات مفسران شیعه

در چند قرن نخست، مفسران شیعه، با توجه به روایات، این آیه را به‌وضوح به امامت تفسیر کرده و آن را به‌عنوان دلیلی بر ولایت اهل بیت (ع) می‌دانستند. آنها آیه ۷۵ سوره انفال را مرتبط با بحث ارث و آیه «اولوالارحام» را مرتبط با امامت می‌دانستند.

از قرن پنجم و ششم به بعد، مفسرانی مانند طوسی و طبرسی، با پذیرش دلالت این آیه بر ارث، نظریات جدیدی مطرح کردند. آنان ناسخیت آیه نسبت به ارث به واسطه هجرت و ایمان را نپذیرفتند و دیدگاه‌های خود را بیشتر بر روی مسائل ارث متمرکز کردند.

از قرون بعدی تا قرن چهاردهم، مفسران شیعه دلالت این آیه را به صورت عام‌تر در نظر گرفتند و آن را شامل ولایت اهل بیت (ع) و ارث دانستند. برخی از مفسران نیز، به دلیل اشکالات دلالتی در ظاهر آیه، معنای ولایت را به بطن آیه نسبت دادند. این رویکرد نشان‌دهنده تکامل نظریات شیعه در طول زمان است.

در قرن چهاردهم، برخی مفسران شیعه این آیه را، به عنوان قاعده‌ای عام در همه ادیان، مرتبط با ارث و جانشینی تفسیر کردند. در قرن پانزدهم، با توجه به دلالت آیه بر ارث و همچنین قرینه اولویت پیامبر در ابتدای آیه، این بخش از آیه به صورت عام نسبت به خویشاوندان همه مؤمنان در معنای ارث و به صورت خاص نسبت به اولوالارحام مقام نبوت، که ائمه (ع) هستند، تفسیر شد.

دیدگاه برگزیده

برخی مفسران، برای جمع بین دلالت ظاهر آیه و روایات، از نظریه استعمال لفظ در اکثر از معنای واحد استفاده کرده‌اند. اما آیا این شرایط استعمال لفظ در بیش از یک معنا در آیه مورد بحث محقق است یا خیر؟ به باور نویسندگان این مقاله پاسخ مثبت است. در این آیه قرائن کافی وجود دارد، زیرا در عرف، «اولوالارحام» در دو مورد به کار می‌رود: یکی در ارث و دیگری در جانشینی. اما در مورد استفاده از آن در ارث، فقط دلیل اجماع وجود دارد. این اجماع یا براساس استعمال عرفی است و یا براساس روایت قتاده و دیگران. اما در ولایت، قرینه لفظی «لَنَبِيِّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ...» در ابتدای آیه بهترین دلیل است که نشان می‌دهد در این آیه ولایت مورد نظر است و منظور این است که اولوالارحام پیامبر نسبت به یکدیگر در ولایت اولویت دارند.

البته باید توجه داشت که این قسمت از آیه در مقام رفع شبهه نیز هست تا چنین تصویری ایجاد نشود که وقتی همسران پیامبر (ص) به عنوان ام‌المؤمنین معرفی می‌شوند، به این معنا است که از همه مؤمنان ارث می‌برند، بلکه این عنوان به معنای تکریم ایشان است. از سوی دیگر، تکریم همسران پیامبر به معنای ولایت داشتن آنها بر

مردم نیست، بلکه اولوالارحام پیامبر (ص) در بحث ولایت نسبت به دیگران اولویت دارند. بنابراین، در دیدگاه برگزیده هم مفاد روایات مورد توجه قرار گرفته و هم ارتباط تفسیری بین تمام قسمت‌های آیه برقرار شده است.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش، نشان دادیم که در طول تاریخ، آرای مفسران درباره آیه ۶ سوره احزاب و دلالت آن بر ولایت اهل بیت و ارث‌بری خویشاوندان، دچار تغییراتی شده است. در قرون اولیه، روایات تأویلی و تفسیری در تفاسیر به‌طور گسترده مورد استفاده قرار می‌گرفت، اما در قرن پنجم، با آغاز تفاسیر اجتهادی در تفسیر طوسی، روایات تأویلی حذف شد و صرفاً به روایات تفسیری اکتفا شد. این تغییرات به مبانی کلامی تقریبی طوسی برمی‌گردد. از قرن دهم، با بازگشت تفکرات اخباری، روایات تأویلی مجدداً به تفاسیر وارد شدند و تلاش شد تا توجیهات تفسیری برای آنها ارائه شود. در این پژوهش، دیدگاه برخی مفسران متأخر انتخاب شد که آیه را به‌عنوان استعمال لفظ در بیش از یک معنا دانسته‌اند. این دیدگاه با بحث درباره امکان وقوع استعمال لفظ در بیش از یک معنا در این آیه تأیید شد و نشان داده شد که قسمت‌های مختلف آیه می‌توانند به شکلی مرتبط با یکدیگر تفسیر شوند.

منابع

- آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. دار الکتب العلمیه.
- احمد بن حنبل. (۱۴۲۱ ق). المسند (شعیب الارنؤوط. عادل مرشد، محقق). مؤسسة الرسالة.
- خلیل بن أحمد. (۱۴۰۹ ق). کتاب العین. نشر هجرت.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق). مفردات ألفاظ القرآن. دار القلم.
- زندیه. مهدی. (۱۳۹۷). آیه اولوالارحام و امامت. پژوهشنامه حکمت و فلسفه، ۵(۱۰)، ۱۲۵-۱۳۸.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۹ ق). التبیان فی تفسیر القرآن. دار إحياء التراث العربی.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۰۲ ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). دار إحياء التراث العربی.
- فرات کوفی. (۱۴۱۰ ق). تفسیر فرات الکوفی. وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی. مؤسسة الطبع و النشر.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳). تفسیر القمی. دار الکتاب.
- نحاس. احمد بن محمد. (بی‌تا). کتاب الناسخ و المنسوخ فی القرآن الکریم. مؤسسة الکتب الثقافیة.